

Co je abstrakce? [1966]

O abstrakci a abstraktnosti často mluvíme s pejorativním nádechem; zároveň však nestřídmě, až frázovitě užíváme slova „zobecnění“ (zobecnění ovšem bez abstrakce není možné). Světová literatura o abstrakci a abstrahování je mimořádně rozsáhlá; pojetí abstrakce se hluboce liší u různých myslitelů a má předlouhé dějiny. Lze jen uvítat, že na Slovensku před časem vyšla knížka, která se problému abstrakce tematicky věnuje; jejím autorem je Oliver Tenzer, nazývá se *Abstrakcia. O modeloch abstrahovania* a vydalo ji VPL v Bratislavě 1966.

Kniha je rozdělena na tři části; v první je vyložena povaha tzv. formální abstrakce, v druhé se proti ní staví abstrakce dialektická (jako Marxův nový způsob abstrahování), která je dokumentována na ekonomickém materiálu, hlavně na základě Marxova Kapitálu, a konečně ve třetí jde o zhodnocení významu formální i dialektické abstrakce pro současnou politickou ekonomii, zejména ekonomii socialismu. Vnitřní logika práce je poněkud odchylná: autor výkladem o formální abstrakci připravuje myšlenkové nástroje a vymezuje rovinu, na níž pak bude s těmito nástroji pracovat. Po této přípravě přistupuje k Marxovým textům a vybírá z nich momenty, které dokumentují jeho před-pojetí. A na základě toho, co takto najde (resp. na základě toho, co mu takto zbude), dochází k některým závěrům pro metodu současného ekonomického bádání.

Jedním ze základních nedostatků knihy je nehistorický přístup, nehistorický výklad o struktuře a pojetí toho, co autor nazývá „formální abstrakcí“, čímž rozumí abstrakci předmarxovskou, která si však i po Marxovi zachovává relativní platnost. Z celého širokého okruhu rozmanitých pojetí abstrakce si Tenzer vybírá jen jedinou tradici, kterou bychom snad mohli nazvat nominalisticko-empiristickou (věc je vyložena na Lockovi); bohužel i v rámci takto vymezeném je věc podána značně redukovaným, až simplifikovaným způsobem. Vcelku je možno říci, že takový postup (až na tu simplifikaci) nepostrádá jistého oprávnění, neboť dějinně je Marxova ekonomická teorie nepochybně polemikou s klasickou anglickou ekonomikou, která je myšlenkově zakotvena v tradici empirismu; kromě toho navazuje Marx sám na německou filosofickou tradici, která už od Kanta usilovala překonat (i když nikoli prostě odvrhnout) teoretické pozice anglického empirismu a která toho úspěšně dosahovala zejména prací největšího Marxova učitele Hegela, totiž především jeho znovuoobjevením a mimořádně pronikavým uplatněním dialektické metody. Jenže právě tyto historické souvislosti zůstávají u Tenzera zcela potlačeny a protiklad formální a dialektické abstrakce od nich ahistoricky „abstrahuje“.

Rozdíl mezi formální a dialektickou abstrakcí je bohužel podán na pozadí všech oněch způsobů či spíše nezpůsobů, jimiž je zatížen vývoj

výkladů o vztahu formální a dialektické logiky; je to ovšem pochopitelné, neboť abstrakce je jednou z logických metod. Základní myšlenka je dosti jednoduchá. Formální abstrakce vyděluje ze zkoumaných jevů (!) takové vlastnosti, které jsou všem společné (tj. které se u všech vyskytují); to s sebou ovšem nese předpoklad, že tyto vlastnosti jsou rovněž stále přítomné. Věci jsou však ve vývoji, takže jejich vlastnosti se mění. Ze souboru jevů, které jsou základem abstrakce, proto nutně vypadnou ty, které onu abstrahovanou, společnou vlastnost nemají třeba jenom proto, že vzhledem k stadiu svého vývoje ji už měly a ztratily, anebo ji ještě neměly a teprve ji získají. Tím je ovšem potlačena proměnlivost, vývojovost jevů jako něco nevýznamného a nahodilého. Ale tato vývojovost má svou důležitost nejen na rovině jednotlivého, ale také a zejména na rovině obecného. Chceme-li abstrahovat vývojovou strukturu určitého typu jevů, musíme vyjít z tak širokého souboru, do něhož příslušné jevy budou zahrnuty bez ohledu na to, v jakém jsou právě stadiu svého vývojového cyklu, ale který bude základem abstrakce už nikoli bez ohledu, ale právě naopak s ohledem na tato různá vývojová stadia.

Tato naprosto srozumitelná věc má ovšem některé háčky. Jde totiž o celý myšlenkový, pojmový aparát, který je pozadím a základem námi prováděných abstrakcí; přesně řečeno, jde o ontologickou strukturu, bez níž každá pouze logická struktura visí ve vzduchu. To, co se Tenzer pokouší (ve shodě s řadou autorů nejrůznějších pojednání o vztahu formální a dialektické logiky) vylíčit jako nový typ abstrakce, ve skutečnosti přesahuje obor logiky a rovinu logických metod a zasahuje do problematiky vysloveně ontologické. Tady jde už o celou strukturu našeho myšlení a nikoli o pouhou odlišnost jednotlivých (a dokonce jenom logických) metod. Mám za to, že ani jemnější a precizně propracovaný přístup logický nemůže odhalit podstatu základního rozporu, který staví proti sobě „metafyziku“ a „dialektiku“ (nebo jinak řečeno, myšlení „předmětné“ a „nepředmětné“). Pokud výklad o abstrakci chce ukázat omezenost tzv. formální abstrakce, musí nezbytně opustit rovinu čistě logickou a ukázat historický rozpor dvojí struktury myšlenkového, pojmového aparátu, s nímž filosof (a vědec) pracoval a pracuje (resp. má pracovat).

Bylo by možno uvádět další poznámky detailnějšího rázu k Tenzerovým vývodům. Zůstanu při tom, že se dotknu ještě jedné věci, která má větší závažnost. Tenzer mluví o abstrahování jednotlivých vlastností (či znaků) z jevu jakožto celku, tedy o vydělování vlastností jeho částí z jevu jako totálního, organického celku. V tomto pojetí je skryt hned dvojí předpoklad. Především je hrubým nedopatřením, že se v knize o abstrakci jakožto logické metodě vyskytuje bez rozlišení a tedy konfúzně abstrakce psychologická. Abstrakce jakožto metoda je prací s pojmy a nikoli se skutečností. Abstrahovat nemůžeme věc, nýbrž pouze pojem, jímž (tu

obecněji, tu méně obecně) onu věc míníme. Zvláště však uvedené pojetí sdílí iluzi starší filosofické tradice, že nám je celek nějak předem, na počátku dán a že tedy můžeme na základě takto daného celku provádět příslušné abstrakce. Ale věci se mají docela jinak. Celek nám nikdy není hned na počátku dán, ale musíme k němu myšlenkově teprve dospět; celek není východiskem, ale leda výsledkem naší myšlenkové činnosti (práce), k níž patří i abstrakce. Platí tedy právě obráceně, že myšlenkové uchopení celku je výsledkem abstrahování (a ovšem nejen abstrahování), bez něhož není možné. Jenže abstrakcí je možno k celku dospět, ale také nedospět. Abstrakce je vlastně hypotéza, která se buď osvědčí, nebo neosvědčí. Ona hypotéza stojí na počátku: je to vlastně zkusmý pojem, který se pak musí prověřovat. Tento pojem je abstraktní nikoli proto, že by byl vyabstrahován z reality, ale protože se později ukáže, že onu realitu míní, že k ní intenduje jen v určitém zkreslení, zjednodušení, redukci. Míra této redukce je zároveň mírou abstraktnosti pojmu. Sám pojem však nikdy není vyabstrahován přímo ze skutečnosti, kterou míní, ale je navozen nesčetnými soudy, které se v něm jakoby protínají, a souvisí s onou míněnou skutečností jen obrovskou oklikou přes celý komplex soudů, myšlenkových přístupů a vposledu ovšem praktických přístupů a lidské praxe vcelku.

Oliver Tenzer má zásluhu, že se tématu, které je u nás traktováno většinou jen okrajově, chopil tak, že mu dal ústřední postavení ve své studii. Nesplnil svou práci, žel, některé dosti základní filosofické předpoklady a tak snížil ke své škodě náročnost a úroveň svých výkladů. Celá atmosféra, provázející ještě i poslední leta výklady našich filosofů o vztahu formální a dialektické logiky (či logiky a dialektiky apod.), činí tuto okolnost pochopitelnou a do jisté míry omluvitelnou. Tenzerova knížka se však musí stát (nebo by se alespoň měla stát) příležitostí k novému prověření celé této situace. Snad právě v tom by mohl být její význam. Postavit precizněji problém, dosáhnout vyšší roviny, na níž by mohl být demonstrován, to znamená také nově a lépe pochopit samého Marxe. V jeho pracích se nejde mnohem víc a zejména důležitějšího, než na co ukázal autor knížky o abstrakci; důležitějšího i pro pojetí abstrakce, tedy pro téma autorem zvolené. Zejména pro pojetí rozporu mezi metafyzickým, předmětným myšlením a myšlením dialektickým, nepředmětným.